

קטעי זכרונות (לתולדות התיאטרון היהודי)

התיאטרון בכללו על שחקניו ומחזותיו היה מעניין אותי במידה מרובה כל ימי פעולה עזה פעלו עלי מחזות הסופרים הריאליים כמו: הנריק איבסן (1828–1906), גרהרט האופטמן (1862–1946) ודומיהם, המתארים את החיים כמו שהם. את כל המחזות הללו ראיתי על הבמה ברוסית או בפולנית, פעם בביצוע שחקנים בעל-כשרון ופעם בביצוע שחקנים נעדרי-כשרון.

בבואי לפני שלושים שנה לניו-יורק התוודע אלי שחקן יהודי צעיר לימים, חבר ללהקת שחקנים גרמנים בתיאטרון 'טליה'², ועל ידו ניתנה לי הרשות לבקר כמעט בכל ערב בתיאטרון הגרמני. בתיאטרון הזה שיחקו מזמן לזמן ה'כוכבים' הגדולים מגרמניה ומאוסטריה – – מהם למדתי להכיר את גודל התועלת שבתיאטרון הגון והשפעתו הרבה על הציבור. כל מה שהוספתי לראות את המחזות הנעלים ההם, הכתובים בידי אמנים גדולים וערוכים על-ידי שחקנים אמנים, הוסיפו להיפתח לפני אופקים רחבים בתורת הנפש, ועין בעין ראיתי את הנימים הדקות והנסתרות בנפש האדם, המניעות אותו למעשים שונים, אם טובים ואם רעים. אין שום פתאומיות וניסים במחזות של איבסן ותלמידיו. אין מלאך המופיע מתוך מכונה (קאוס אַקס מאַכִינָה), אשר בראו להם הסופרים הקודמים, כי יופיע פתאום על הארץ להסיע את העגלה מתוך הביצה העמוקה, שבה טבעה הדראמה באשמת המחבר, ויסיים את המחזה ב'כי טוב'.

את התיאטרון היהודי לא זכיתי עדיין לראות, ורק קראתי עליו רצונות בעיתונים העבריים והרוסיים – רובן לגנאי. ה'בשורה הטובה' הראשונה, שבישרו לי מכרי בבואי לניו-יורק היתה בנוסח זה: יש לנו תיאטרון יהודי (ביידיש) פה, וחייב אתה לראותו אם רצונך ליהנות ולהתענג.

סקרנותי גדלה מאוד לראות 'מה טיבו של עוֹבֵר זה'. קניתי כרטיס-כניסה בהקדם ובערב הלכתי בלוויית אחי לראות את המחזה.

התיאטרון היה בבית קטן ברחוב 'בוירי' ונקרא בשם 'התיאטרון האורִינטאלי'. מייסדיו היו לאַטיינֶר,³ קרפ,⁴ זילברמן,⁵ חיינה (חיימוביץ)⁶ ובורודקין,⁷ שעזבו את רוסיה אחרי שהמיניסטר לענייני פנים גזר עליהם שלא להציג מחזות ביהודית (ביידיש). הם באו לניו-יורק ויסדו את התיאטרון הקטן הזה. הם עצמם היו השחקנים וגם כותבי המחזות.

בערב ההוא הוצג המחזה ר' עקיבא ועשרים וארבעת אלפים תלמידיו.⁸ ה'כוכב' היותר 'מזהיר' היה אז זילברמן. הוא שיחק את התפקיד הראשי, תפקידו של ר' עקיבא. איני זוכר מי היה מחבר המחזה – שייקביץ (שמ'ר) או לאטיינֶר.

אולם הריני זוכר את הרושם הרע, שעשה עלי המחזה והנפשות הפועלות בו. כשהסתכלתי בפני השחקנים המשוחים בַּשָּׁשֶׁר ובפוך בלי טעם ובלי מידה, כשראיתי את העוויותיהם המשונות והמגונות, הם נדמו לי כשחקנים הידועים בימי פורים בערי ליטה הקטנות.

באיזו מידה הבין הקהל, ההמון הפשוט, שרק למענו נוסד 'מקדש-האמנות', את כל הנעשה על הבמה למדתי כשהורם המסך בסוף המערכה השלישית. שתי נשים הדורות בלבושן ובתכשיטיהן, שישבו לא הרחק ממני, סיפרו ביניהן על המחזה: - צר לי על ר' עקיבא, שהוא מוכרח להרחיק נדוד לכמה שנים! - אמרה אחת. - אמריקה! מדינת קולומבוס! - השיבה השנייה באנחה - אוי ואבוי לר' עקיבא התנא הגדול, שמזלו הרע גרם לו להיות רועה צאן ובקר אצל עשיר אכזר!...

* * *

כחצי שנה עברה מיום בואי לניו-יורק - והנה הופיע "אור" חדש בדראמה היהודית באמריקה. להקת שחקנים חדשה באה מאירופה לייסד תיאטרון שני בניו-יורק ולהתחרות ב'תיאטרון האוריינטאלי'. בלהקה זו היו שחקנים מפורסמים כמוגילֶסקו,⁹ פינקל,¹⁰ קָסֶלר,¹¹ וִינְבֶלְט¹² ופינימן¹³ ועימם 'הפרופסור המפורסם' משה הורביץ הלוי¹⁴ בתפקיד כותב המחזות.

יום אחד הופיעה בכל חוצות העיר מודעה גדולה באותיות ענקיות. היא בישרה ליהודי ניו-יורק את הבשורה הטובה, כי תיאטרון חדש הולך ונפתח ברחוב 'בוירי' בשם 'בית האופרה הרומני', עם להקה חדשה של "שחקנים אמנים, שיציגו את מחזותיו הנפלאים של המחזאי המפורסם הורביץ הלוי, שהיה שנים רבות פרופסור בבית-ספר דראמטי בווינה. הוא יודע את כל לשונות אירופה וארצות הקדם, ומחזותיו נעתקו ללשונות שונות והוצגו על כל הבמות הגדולות באירופה".

ה'פרופסור המפורסם' הזה כתב 'אופרות היסטוריות', שאין בהן אף רמז להיסטוריה, אבל יש בהן להג ודברי הבל ואַפְקָטִים זולים. ולא היה לו שום כשרון לחבר איזה מחזה מקורי מחיי היהודים. מאוחר יותר, כאשר נכנסתי עימו בדברים ושאלתיו מדוע יפרנס את הציבור במחזות שאין בהם לא חיים ולא אמת, ולמה לא יתן לקהל מחזות מחיי ההווה - ענה לי ביהירות של בן-סמך:

- שונא אנוכי את ה'ריאליזם' תכלית שנאה ולהמון הפשוט אין כל צורך בו. את החיים כמו שהם, על כל מומיהם ופגעייהם, הוא יודע בעצמו, הוא רואה אותם יום-יום. הוא בא לתיאטרון להסיח את דעתו ומצרותיו ומצרות הרבים, לשכוח את מרירות-החיים. רצונו לשמוע איזה זמר נעים, לראות איזה מחול יפה, להתברדח ולצחוק במלוא פה. ואת זה עלינו לתת לו.

בכל פעם, שהייתי מזדמן עם ה'פרופסור' לפונדק כלשהו היינו מתווכחים בעניין זה. אני, כמובן, לא הסכמתי לדעתו ולראיותיו, והיינו מקפחים זה את זה בדברים.

פעם החליט להוכיח לי את צדקת דבריו בנסיון ואמר מתוך צחוק אירוני: - הלא גם אתה סופר. נסה וכתוב איזה מחזה מחיי בני עמנו, שיהיה כשר לכל חוקי ה'ריאליזם', ומנהל התיאטרון יציג אותו על הבמה בלי תיקונים ובלי שינויים - ואז נראה מי משנינו צדק.

– הנני מקבל את דעתך – השיבותי לו – רק בתנאי, כי אתה תעמוד מרחוק ולא תתערב כלל, לא בלימוד התפקידים ולא בעריכת הבמה.
הוא קיבל עליו את התנאי, ובו ביום ניגשתי אל המלאכה. בחודש ימים גמרתי לכתוב את המחזה הראשון שלי, שקראתיו בשם 'המסגר'. זו היתה טראגדיה בארבע מערכות. מובטח היה לי, כי תצליח ותעשה רושם גדול.
באתי לפינקל, שהיה אז המנהל הראשי בתיאטרון 'בית האופרה הרומני' ואמרתי לו, כי חיברתי מחזה בארבע מערכות ורצוני שיקבע לי זמן לקרוא את המחזה באוזני השחקנים. הוא מדד אותי במבט־תמהון מכף רגלי עד קודקודי ובכת־צחוק על שפתי שאלני:

– אופרה? או שמא 'פארסה'?

– טראגדיה – עניתיו רכות ובטחוני ירד מאה מעלות אחורנית.

בת־הצחוק נעלמה תוך כדי דיבור מעל שפתי ומתוך השתתפות בצער אמר לי: – לשווא היתה יגיעתך. אין לנו כל צורך בסחורה זו... אם אתה לו שמעני, כתוב אופרות, 'פארסות' – ולפעמים גם מעשיות מהחיים.

– אבל המחזה שלי יעשה רושם ויצליח, כי מלא וגדוש הוא סנסאציות גדולות – ניסיתי להגן על פרי־רוחי.

– אם כן – הריני מוכן ומזומן לקבוע לך זמן קריאה. בוא מחר באחת־עשרה לפני הצהריים אל התיאטרון ותקרא את המחזה שלך במעמד כל השחקנים והשחקניות. אם נמצא בו חפץ נשלם לך מחירו ונציגו על הבמה... אולם הנני מזהירך, כי לא תשים לב אל להג השחקנים, אם המחזה לא ימצא חן בעיניהם.

ואכן עלי להעיר, כי הערתו של פינקל היתה נחוצה לגופה כדי להיפטר מטרדתם של המחברים כותבי־המחזות, שצצו אז ככמהים ופטריות ובאו בכל יום להקריא את 'יצירותיהם' לפני השחקנים. המציאו להם האחרונים תחבולה יפה: אם המחזה לא מצא חן בעיניהם היו מתחילים לבעבע, לפהק ולהשתעל זה אחר זה. אם המחבר לא הבין את ה'רמזו הקאפוּלי' הזה והוסיף לקרוא – היו השחקנים מניחים את ראשיהם של השולחן ומשמיעים נחרות משונות, כאילו נפלה עליהם תרדמת־אלוהים, עד שהמחבר העלוב היה מוכרח להפסיק מקריאתו ולעזוב את התיאטרון. בעיני היתה הערתו של פינקל למותר. מובטח היה לי, כי הוצאתי מתחת לידי דבר מתוקן, שימצא חן בעיני השחקנים. ביום המחרת באתי אל התיאטרון בזמן הקבוע. השחקנים והשחקניות כבר היו על הבמה כולם, ישבו מסביב לשולחן. ואנוכי החילותי לקרוא את המחזה שלי. אגב קריאה שלחתי לפרקים מבט אל השחקנים לראות את רושם המחזה שלי עליהם. אולם מהבעת פניהם אי אפשר היה לי לבוא לאיזו מסקנה. במנוחה, אולי גם בשוויון־נפש, ישבו כולם ושמעו את קריאת שתי המערכות הראשונות. כאשר החילותי לקרוא את המערכה השלישית, חלפה המנוחה מעל פניהם והם החלו להראות סימני התמרמרות ואי רצון. בכל זאת נשארו על מקומם ולא דיברו דבר. כאשר גמרתי את הקריאה הם יצאו מן התיאטרון.

– כנראה היה עמלי לשווא, כדברִיך אתמול – אמרתי בעצב נסתר לפינקל.

– יפה התבוננת – ענני פינקל בשחוק קל – דעת רוב השחקנים אינה נוחה מן

המחזה שלך, אולם אנוכי ועוד שניים מבחירי השקחנים רואים את המחזה כמעניין ולוקח לב. ואף כי יודעים אנו, כי המחזה שלך לא יעשיר אותנו, בכל זאת, אם לא תדרוש מחיר רב, נכונים אנו לקנותו ולהציגו על הבמה.

- סומך אני עליך - השיבותי ברתת של שמחה - עדיין אין שמי ידוע לקהל ומוכרח אנוכי להסתפק במועט, עד אשר אתפרסם ברבים.

- שלושים וחמישה דולר אתן לך - אמר פינקל לאחר שנמלך רגעים אחדים. ליבי פירכס משמחה. הסכום הזה יספיק לי לשלם את חובותי בעד דירה ומזון, ואוכל שוב לקבל את מזונותי בהקפה.

פינקל נתן לי המחאה לגזבר התיאטרון, ואני מסרתיו לו את המחזה.

- מתי יוצג המחזה על הבמה? - שאלתיו.

- אי אפשר לנו בשום אופן להציגו אלא בעוד חודש - השיב פינקל - את התפקיד הראשי במחזה שלך ממלאת אשה. לפי שעה אין אצלנו שחקנית מצוינת, שנוכל למסור לה את התפקיד הזה. בעוד שלושה שבועות תבוא אלינו מלונרן השחקנית המפורסמת קני ליפצין¹⁵ ואז נוכל להציג את המחזה שלך בתקווה, כי יעלה יפה ויצליח.

לאחר חודש הגיעה ה'מפורסמת' מלונרן, וביום המחרת בערב הציגני המנהל לפניו בבואה אל התיאטרון. בדברי איתה ובהביטי בפניה גזה תקוותי להצלחת המחזה. האשה העומדת במרכז המחזה שלי צריכה להיות לא רק צעירה בשנים, אלא גם יפהפייה, שרק קסם יופיה וזנה צד את לב בעלה. ה'מפורסמת' - אף כי היתה לפני אשה יפה, כבר החלו להיראות בה סימני זיקנה וקמטים רבים השתרגו על פניה. אולם פינקל הרגיע את רוחי באומרו, כי הכחול והפירכוס עושים נפלאות. הם משנים את המכוערת ליפת-תואר ואת הזקנה - לרכה בשנים.

בערב הבא פגשתי עוד פעם את ה'מפורסמת' בתיאטרון ובמרוצת שיחתנו גילתה לי את הסוד, כי אחדים מהשחקנים אמרו לה, כי המחזה הוא גרוע ואין בו מקום להצטיין. לכן היא מבקשת אותי לבוא מחר למעונה ולקרוא באוזניה את המחזה. בבואי למעונה מצאתי שם גם את בעלה, מר ליפצין.¹⁶ קראתי לפני שניהם את המחזה שלי. מר ליפצין הקשיב לקריאתי בעיון רב ובפניו הכרתי, כי המחזה מעניין אותו. אולם ה'מפורסמת' הפסיקה לרגעים את הקריאה בהמון שאלות משונות, שלא היה להן שום קשר אל המחזה - וכל כוונתה היתה להיראות לפני במלומדת בכל ענפי הדראמטורגיה. אחרי קריאתי לחצה את ידי בתודה ואמרה לי:

- המחזה שלך טוב ויפה מתחילתו ועד סופו, ותפקידי חביב עלי מאוד. בכל כוחותי אשתדל כי המחזה יצליח ויעשה רושם.

אך תהילות ה'מפורסמת' לא יכלו להבטיח לי הצלחת המחזה. איזה רגש פנימי ניבא לי מראש את מפלתו. והרגש הזה גבר בקרבי מיום ליום. כל השחקנים למדו את תפקידיהם בשוויון נפש. מלבד אחד, ששינן את תפקידו בעיון רב ובכובד-ראש. אלא שלא הייתי מסוגל להאמין, שציפור דרור אחת תביא לי את הקיץ. בנוגע ל'מפורסמת' ידוע ידעתי מראש, כי היא תקרב את מפלתו של המחזה שלי. שנים-עשר יום למדה את תפקידה ובשום אופן לא הצליחה לרדת לסוף הרעיון שבמחזה. לא הועילו לה גם הביאורים שביארתי לה על כל ענין וענין. דברים

רבים, הדרושים לגוף המחזה, שלא הבינה אותם, היא פשוט מחקה אותם שלא מדעתי ורשותי.

מובן מאליו, כי המחזה שלי נחל מפלה גמורה ועימו גם ה'מפורסמת', היא לא נספחה אל להקת השחקנים והיתה מוכרחה לעזוב את ניו-יורק וללכת לשיקאגו ולנסות שם את מזלה האמנותי.

* * *

ה'פרופסור' הורביץ הלוי שמח לאידי, אולם הסתיר את שמחתו, שלא להקניטני. אחדים מהשחקנים סיפרו לי, כי הוא היה בתיאטרון וראה את המחזה והביע את דעתו בדברים הבאים: "המסגר" הנהו יצירה, שיש לה ערך ספרותי, אבל יצירות כאלה אינן עדיין לפי קיבתו של הציבור ואי אפשר לעכלן".

דברי השבחה, ובייחוד חיי הצער והדחק, העירו בקרבי את הרצון לנסות עוד פעם את כוחי בכתיבת מחזות לתיאטרון היהודי, ולוותר מעט על הדרישות הספרותיות. אמרתי בליבי: אם בעל-כורחי אני חי ובעל-כורחי אני סובל לחץ ודחק, למה לא אחטא בעל-כורחי נגד תורת-המוסר בענייני הספרות?

כשלושה חודשים ישבתי וחיברתי שני מחזות. האחד היה דראמה היסטורית מחיי המלך הורדוס בשם 'מרים החשמונאית', והשני - מחזה היתולי מחיי המהגרים הבאים לאמריקה בשם 'שני הירוקים' (די צוויי גרינהארנס). את שני המחזות קראתי באוזני השחקנים וגם באוזני ה'פרופסור' בתיאטרון 'בית האופרה הרומני'. כשגמרתי את הקריאה אמר לי המנהל, כי בעוד ימים אחדים יודיע לי דבר קניין המחזות והצגתם על הבמה.

המחזה 'מרים החשמונאית' - לפי מצב התיאטרון היהודי בימים ההם - היה בעיניי חשוב מן המחזה 'שני הירוקים', אף כי השני עלה בערכו הספרותי על הראשון. אמנם אי אפשר היה לי להכניס לתוך המחזה את האווירה של חיי היהודים בזמן החשמונאים. והאווירה היא, כידוע, היסוד לכל מחזה, והיא מעניקה לו את הערך של יצירה ספרותית. אולם לא הלכתי בדרך הכבושה של כותבי 'האופרות ההיסטוריות', שאין בהן קורטוב מדברי הימים. אנוכי השתדלתי לתת למחזה שלי, עד כמה שאפשר, פרק מדברי הימים של עמנו בתקופת החשמונאים. את החומר אספתי מ'קדמוניות היהודים' (יוסף בן מתתיהו פלאוויוס), מתוך ההיסטוריה של ג'רץ וממקורות היסטוריים אחרים.

השחקן מוגולסקו, שעמד אז בראש להקת השחקנים, והמנהל פינקל, קיוו לגדולות ממחזה זה. מוגולסקו, שהיה גם מנגן, הבטיחני, כי אם להקת השחקנים תקנה ממני את המחזה הזה, הוא יתבר מנגינות ויעשהו לאופרה, שלא תהיה גרועה מן האופרות 'שולמית' ו'בר כוכבא' של גולדפאך, שעמד טעמן בהן עד היום.

אחרי ימים אחדים הלכתי אל התיאטרון לשאול מאת השחקנים מה נעשה בדין המחזה שלי. תשובתם היתה קצרה וברורה: "בלי הסכמת ה'פרופסור' אי אפשר לנו לקנות את המחזה שלך". באשר לפי החוזה שעשו איתו, אין להם הזכות לקנות מחזות ממחברים אחרים בלי הסכמתו. ה'פרופסור' ויתר על שלו ונתן להם את

הרשות לקנות את המחזות שלי בתנאי שלא להציגם על הבמה כל ימי היותי בני-יורק.

במפח נפש יצאתי מהתיאטרון.

* * *

שנות רעה היו לי שתי השנים הראשונות בני-יורק. חייתי חיי צער ושבעתי רוגז ועינויי-נפש. שכרי שקיבלתי בעד השתתפותי ב'ידישע גאזעטן' היה דל ומצומצם. והרעיון כי עזבתי את אשתי ובני ברוסיה בעירום ובחוסר כול, ואין ידי משגת לפרנסם ברב או במעט, ניקר את מוחי ביום ובלילה כיתושו של טיטוס. המכתבים שקיבלתי מאשתי היו מלאים תאניה ואניה. היא לא יכלה להבין מפני מה אתעצל 'להרים את הזוהב המתגולל בחוצות אמריקה'. כאשר נגרשה סאת עינויי, החלטתי בליבי לעזוב את אמריקה ולשוב לרוסיה.

הלכתי אל 'בית האופרה הרומני', ובמעמד ה'פרופסור' הורביץ הודעתי לשחקנים, כי עומד אני לשוב לרוסיה ואפשר להם לקנות ממני את שני המחזות שלי. ה'פרופסור' ראה בזה איזו ערמומיות מצדי. הוא חשד בי, כי אחרי שאקבל את הכסף אשאר בני-יורק. את החשד הוא הביע במפורש, בלי שום העלמה. ותוך כדי דיבור יעץ להם לשחקנים לנסות אותי אם באמת רצוני לעזוב את אמריקה ולשוב לרוסיה.

- הנני נותן לכם הסכמתי לקנות ממנו את שני המחזות שלו - אמר להם - רק בתנאי, כי את המחיר הקצוב מכם בעד המחזות תתנו לי. אני אלך עימו אל בית-הבנק של יארמולובסקי ואקנה בשבילו כרטיס-אניה, ואת המותר אמסור לו. אנוכי לא פקפתי הרבה והסכמתי לעצתו. אחרי משא ומתן ארוך נאותו השחקנים לשלם לי שבעים וחמישה דולר תמורת שני המחזות שלי. את הכסף מסרו ל'פרופסור' והוא הלך עימי באותו יום לבית-הבנק, קנה בשבילי כרטיס-נסיעה במחיר עשרים דולר, ושלושה ימים אחר-כך הפלגתי מניו-יורק בספינה 'טרבה'.

בלב דואג ונשבר באתי לביתי. ידעתי מראש, כי בעיירה הקטנה והענייה אין לי כל תקווה להתפרנס. החילותי לחבר סיפורים ביהודית (ביידיש) ולמכרם במחיר 'נזיד ערשים' למדפיסים שונים. גם כתבתי מאמרים ב'המליץ', ב'הקול', ב'המגיד', ב'רוסקי יברי', ב'זוסכוד' וב'ראןסון'יט', אולם שכר הסופרים בימים ההם היה קטן מאוד. שנה ומחצה עשיתי בעיירתי ולבסוף גמרתי ברעתי ללכת שנית לאמריקה. בתשע בבוקר ירדתי מן הספינה, שהביאה אותי שנית לניו-יורק ובשתיים-עשרה בצהריים פגשתי ברחוב את השחקן מוגולסקו. אחרי ברכת שלום הזמין אותי לסעודה באיזו מסעדה, הדומה לבית-מרוח. שאלתו הראשונה היתה: כלום יש בידי העתק של המחזה ההיסטורי שלי 'מרים החשמונאית', כי את שני המחזות שמכרתי ל'בית האופרה הרומני' גנב הגזבר יחד עם הכסף ובעצמו נעלם. וכאשר ענית לו, שאין בידי שום העתק, יעץ לי, שאכתוב מחדש את המחזה 'מרים החשמונאית', והוא ישתדל, שמנהלי התיאטרון ישלמו לי בעין יפה. במרוצת שיחתנו הודיע לי חדשות מעולם התיאטרון. התיאטרון האוריינטאלי

עבר ובטל ובמקומו נפתח התיאטרון הגדול 'טליה', שהיה בתחילה תיאטרון גרמני. בראש התיאטרון הזה עומדים מוגולסקו, קסלר, פיינמן, חיימוביץ ואחרים. ה'פרופסור' הורביץ מפרנס את התיאטרון 'טליה' במחזותיו ואילו לאטיינר ושייקביץ,¹⁷ שבא לניו-יורק אחרי צאתי משם, מפרנסים במחזותיהם את 'בית האופרה הרומני'. שלושת המחברים הללו מקבלים אחוזים הגונים מן ההכנסה, אולם הזכות ביד מנהלי התיאטרונים לקנות מחזות גם ממחברים אחרים.

ניגשתי אל המלאכה לכתוב מחדש את המחזה שלי 'מרים החשמונאית'. מדי ערב הלכתי לבקר לסירוגין את אחד מן התיאטרונים, לצפות ב'יצירות' החדשות, שיצרו המחברים מאז שעזבתי את ניו-יורק. חשבתי, שבמשך הזמן התקדמה הבמה היהודית (ביידיש) ועלתה מטיט-היין של ההבלים, הלהג התפל, המטביעים עליה חותם של קרקס פשוט. אולם – לא ממנה ולא מקצתה. מצאתי את אותו המצב הפרימיטיבי שעזבתי. לא היתה שום התקדמות, לא הוחש שום זרם חדש ולא רצון מצד המחברים והשחקנים להכניס תיקונים כלשהם. רק שינוי אחד מצאתי: הבמה היהודית היתה כבור המתמלא מחולייתו. כל העמלים עימה מקבלים את שכרם הודות לאלפי המהגרים הבאים לאמריקה מרוסיה, מגליציה ומרומניה.

הדראמה היהודית היתה אז כולה בידי לאטיינר, הורביץ ושייקביץ, שהעלו מחזות 'היסטוריים' כביכול ומחזות 'מן החיים', שאין בהם אף צל של חיים. כל אלה ממש נשרו משרווליהם. כמעט בכל שבוע היו מציגים 'יצירות' חדשות והציבור גם הוא לא חש בטיב ה'קאסטטרופות' ולא בא בתרעומות, גם לא דרש דין-וחשבון כאשר הציגו על הבמה איזה סמרטוט חדש. הקהל בא עם צרור כספו, קנה כרטיסי-כניסה, התיישב במקומו וישן שנת-ישרים – עד אשר העירו אותו דיילי התיאטרון לקום ולצאת.

כאשר ישבתי בתיאטרון וראיתי את כל מה שנעשה על הבמה ואף שמעתי את דברי השחקנים, שהמחברים נתנו בפיהם, האמנתי כי כולם, השחקנים והמחברים נגועים במחלת 'מזמוז-המוח'. לפיכך הם כותבים ומציגים על הבמה דברים משונים ומוזרים, שיכולים להיוולד רק בדמיון חולני. כל המעשה שסיפר המחבר במחזהו, הנפשות הפועלות על הבמה, השיחות הריקות והתפלחות, הקולות הצורמים את האוזן, המחולות והריקודים המעוררים גועל-נפש – כל זה הישרה על הצופה איזה מצב-רוח מיוחד, ודומה היה עליו כאילו בא לבית-מרזח או לקרקס.¹⁸

כדוגמה למצב התיאטרון בימים ההם תוכל לשמש האפיזודה הבאה: להקת השחקנים של 'בית האופרה הרומני' החליטה לפטר את שייקביץ (שמ"ר), שהיה מפרנס את התיאטרון הזה במחזותיו. אולם המנהל פינקל, שהיה ממעריציו של שייקביץ, באשר את כל ידיעותיו והשכלתו הוא שאב מן הרומנים שלו, ועל כן גם תמך בזכותו והוכיח, כי כל הסופרים הם כקליפת השום לעומת שייקביץ. חסרונו היחיד הוא, שהוא כותב מחזה שלם בלילה אחד. בזמן קצר כל-כך קשה להוציא דבר מתוקן מתחת ידו. עצתו היא אפוא לתת לשייקביץ זמן של שני חודשים, ובמשך הזמן הזה יכתוב מחזה חדש. אם גם המחזה הזה לא יצלח – יפטר אותו ממשרתו.

חברי הלהקה הסכימו לעצתו של פינקל ובו ביום הודיעו לשייקביץ, יחד עם

שאר התנאים, את הסיכום הנ"ל. שייקביץ קיבל עליו את כל התנאים והודיע, שיש בדעתו לכתוב בזמן הקצוב לו מחזה היסטורי בשם 'טיטוס הרשע' או 'חורבן בית שני'.

כעבור הזמן הביא שייקביץ את המחזה ההיסטורי שלו להשמיעו באוזני השחקנים. כל הלהקה ישבה על הבמה, והוא קרא לפנייהם מערכה אחר מערכה. כפי שהגיד לי פינקל ימים אחדים אחרי הקריאה, רצו השחקנים להפסיקו מיד לאחר שתי המערכות הראשונות, אלא כדי להקניטו נאותו לשמוע גם את המערכה השלישית.

המערכה השלישית הציגה על הבמה את עמדת הרומאים. מימין נראתה חומת ירושלים, ועל החומה מתהלך איש צבא יהודי בחרבו ובקשתו. קול שופר נשמע ממחנה הרומאים. טיטוס יוצא בלוויית גיבוריו ושומרי ראשו. כולם הולכים וקרבים אל חומת המבצר. אחד מחייליו של טיטוס רוצה לדבר עם שרי ישראל ולהציע לפנייהם את תנאי השלום. השומר נותן אות ושרי הצבא, הסנהדרין וענני הכהן הגדול יוצאים על החומה.

טיטוס נואם לפנייהם נאום ארוך, שבו הוא מדבר בשבח הרומאים בגדולתם וגבורתם. באשר מכל המלחמות הם יוצאים כעוטי זר נצחון וגם היהודים לא יוכלו לעמוד כנגדם ואין להם דרך אחרת אלא לקבל את עול הרומאים ולשלם להם את המס.

כאן הגיע תורו של ענני הכהן הגדול להשיב לנאומו של טיטוס – והוא אמנם השיב תשובה קצרה ונמרצת. בלשונו של שייקביץ היתה תשובתו בנוסח זה:
– טיטוס, אַ מבח דיר אין פּופיקו!¹⁹
וכאן אמנם תמה קריאתו של שייקביץ – וגם משרתו בתיאטרון.

* * *

סוף סוף הגיע המחזה שלי 'מרים החשמונאית' לידי הצגה. את ההצגות הראשונות לא ראיתי מסיבת מחלתי, אולם כל יודעי ומכרי, שבאו לבקרני, היללו את המחזה. סיפרו לי, כי בכל ערב התיאטרון מלא ורבים שבים לביתם מאפס מקום. ואמנם הצליח מאוד המחזה שלי 'מרים החשמונאית'.

כאשר קמתי מחוליי ובאתי אל התיאטרון קיבלוני השחקנים בשמחה רבה. אף אני עצמי הייתי עד ראייה למחיאות הכפיים הסוערות, שהקהל הרב הנחיל לשחקנים לאחר כל מערכה ומערכה. אולם עלי להודות, שהצלחת המחזה היתה לא בזכותי, אלא בזכות השחקנים, או יותר נכון בזכות הבמאי, שהשחית אותו מתחילתו ועד סופו, השמיט מתוכו את כל העובדות ההיסטוריות והוסיף עליו כמה 'נפכים' משלו – דברי ברחנות וליצנות, שכל עיקרם לא באו אלא לגרות את עצבני הצחוק של הקהל. מלבד שמי, שהמחזה נשא עליו, לא היה בו כלום משלי. מטראגדיה הפכו אותו השחקנים לקומדיה, וזו הכניסה להם כסף רב, קולות 'הידר' ומחיאות כפיים.

המלך הורדוס הופיע בדמותו, במלבושיו ובעמידתו של שוטר רוסי; כמוהו חרק בלי הרף בשיניו והבריק בעיניו. המלכה מרים החשמונאית היתה אשה פשוטה.

מעין טיפוס של בת־העיירה. לאו דווקא כבת־מלך ואשת־מלך היא עמדה לפני המלך הורדוס, כאשר הוא שפך עליה קיתון של זלזולים וחרפות, אלא כשפחה שהקדיחה את התבשיל, היודעת שניטל עליה לשמוע ולשתוק. את כל הדבר, אשר שמתי בפיה, הבמאי השמיט. שלומית, אחותו של הורדוס, הזכירה את המרקזה 'דה פומפדור'. היא היתה לבושה כמות וכמות עגבה על כל השרים שעמדו במחיצתו של המלך. מתפקידה, שיצרתי אני, השמיט הבמאי תשעים וחמישה אחוזים. יתר השחקנים והשחקניות התנודדו על הבמה כצללים כהים.

אך במאי המחזה לא אמר די בזה. הוא הקיף את המלך הורדוס בהרמון של נשים, כולן ערומות למחצה, מפורכסות ומפוסקות, שישבו וסקרו בעיניהן ושרו שירי־זימה. גם את הפרטים ההיסטוריים, כמו את הריגת המלכה מרים ואת שני בניה, אלכסנדר ואריסתובולוס, השמיט הבמאי מתוך המחזה. הורדוס השלים עם המלכה, משני בניה לא נשרה שיערה מן הראש, המחזה נגמר 'בכי טוב', שלא להעציב את רוחו של הקהל.

– אחינו בני־ישראל רחמנים בני רחמנים הם – התנצל לפני במאי המחזה בחיוך אירוני על שפתיו – הם אוהבים לראות אהבה ושלוש בין־הבעל ואשתו. מחזות תוגה (טראגדיות), שסופם מוות, הרג, שנואים עליהם, ועלינו לתת להם תמורת ממונם מה שליבם חפץ.

מחזה הזה שלי הצליח לבושותי וחרפתי במידה מרובה מאוד. במשך שנה תמימה הוא לא ירד מעל הבמה ומנהלי התיאטרון הרוויחו באמצעותו ממוק רב. שכרי אני היה בסך הכול שישים דולר...

מאז הפכתי לכותב מחזות קבוע. התחלתי לכתוב מחזות לפי חפץ השחקנים וטעם הציבור. דנתי את האמת, את היופי ואת השכל הבריא ביארבע מיתות בית דין. כל מחזה ומחזה שיצא מעטי לא היה אלא בליל של סכלות, פראות והוללות, מתובל בתבלים הידועים, שהשחקנים מתבלים את תפקידיהם להעלות ריח־ניחוח באף הקהל. לפעמים הגעתי בכשרוני זה אל המדרגה היותר "עליונה", שלאטיינך, הורביץ ושייקביץ לא יכלו להגיע אליה. אף על פי כן שילמו בעלי התיאטרון ל'אדירי הדראמטורגיה היהודית' מחיר יקר עבור "יצירותיהם", ואילו אותי, ביודעם את עוניי, פטרו בכל פעם בחמישים־שישים דולר.

* * *

יום אחד פרסמו העיתונים מודעה מעין זו:
"מתכבדים אנחנו לבשר לאחינו בני־ישראל, כי הנשר הגדול, הסלביני היהודי, השחקן המפורסם, שקנה לו שם אל־מוות באירופה, יעקב אדלר, בא הנה מלונדון לפתוח תיאטרון יהודי חדש וכו'. על התתום: ועד מעריצי יעקב פ. אדלר".²⁰
קראתי את המודעה והכרתי מיד, כי 'הנשר הגדול' בכבודו ובעצמו חיבר את נוסח המודעה. גאוותנותו היתרה היתה ידועה לי עוד מווארשה, כאשר נהג להעז ולומר מעל הבמה: "איך און מיין קאלעגע שעקספיר" (אני ועמיתי שקספיר). וכבר שקל למטרפסו (קיבל את עונשו הראוי) בידי דוד פרישמן בספר־השנה הויזפריינד.²¹

מפני סיבות שונות לא עלה בידי אדלר לפתוח מיד בבואו תיאטרון חרש בניו-יורק. הוא נסע לשיקגו, שהה שם שנה אחת, אחר-כך שב לניו-יורק, התחבר עם שחקנים אחרים מתיאטרון 'טליה' והחלו להציג מחזות ביידיש בתיאטרון ברחוב השמיני.

המחזה הראשון, שאדלר בחר לו להראות בו את כוחו וגבורתו וכי לא לשווא קרא לעצמו 'הסלביני היהודי' – היה 'הקבצן מאודסה'. זה היה מחזה טיפשי של איזה סופר צרפתי. גם בימים הבאים הציג מחזות הבל אחרים ממין זה. התיאטרון החדש לא משך את הקהל וחבילת-השחקנים נתפרדה. רבים מהם שבו לתיאטרון 'טליה' – ואדלר נשאר לבדו. הוא חקר בעצמו את התיאטרון, סידר להקה חדשה והחל להציג שוב מחזות זולים ולהתחרות בשאר התיאטרונים. גם הנסיון השני לא הצליח, והתיאטרון ברחוב השמיני עמד להיסגר. אולם רווח והצלחה עמד לו ממקום אחר. וזה הדבר:

פעם בבואי אל התיאטרון של אדלר הגידו לי השחקנים, כי סופר עברי ידוע בא מרוסיה ומכר לאדלר מחזה בשם 'סיביריה'.²²

לפי ידיעתי לא היו בין סופרי ישראל ברוסיה כותבי מחזות מצוינים וכולטים. גם אברמוביץ (מנדלי מוכר-ספרים), שלום-עליכם וליליינבלום כתבו מחזות רק לקריאה ולא להצגה על הבמה. לפיכך התעורר בליבי רגש של סקרנות לדעת מי הוא הסופר, שבא מרוסיה לפרנס את התיאטרון ביידיש.

– מה שם הסופר הזה? – שאלתי את השחקנים.

– יהודה לייב גורדון! – ענו כולם ביחד.

– נדמה לי, שאתם טועים – אמרתי להם – המשורר העברי לא יעזוב את רוסיה ולא יבוא הנה לכתוב מחזות.

– הנה הוא יושב כאן בתא מצד שמאל – השיבו השחקנים – לך ותראה אותו בעיניך, אך דבר אליו רק רוסיית, כי אין הוא רוצה לדבר יידיש.

את יהודה לייב גורדון (יל"ג) הכרתי פנים-אל-פנים, ראיתי אותו בבית המשורר אד"ם הפקן, בבית הרוקח אלישיב בוילנה ובביתו של אברהם מאפו בקובנה.

נכנסתי אפוא אל התא – והנה יושב שם איש זר, שמעודי לא ראיתיו.

הוא הביך בתמהוני ושאל ברוסית מה רצוני.

– השחקנים הגידו לי, כי אדוני הוא יהודה לייב גורדון – השיבותי לו ברוסית.

צחוק אדיר פרץ מפיו. מקץ רגעים אחרים, כאשר גווע הצחוק של שפתי, הסב

פניו אל בן-השיח שישב לידו בתא ואמר מתוך תרעומת:

– אך זהו מעשה נובלים! הלא הגדתי לך, כי בסקירה הראשונה הכרתי את ערמומיות השחקנים להשתמש בכל האמצעים כדי לעשות פרסומת. לתכלית הפרסומת שינו את שמי מיעקב גורדין ליהודה לייב גורדון, המשורר העברי הידוע.

ובפנותו אלי אמר:

– איני המשורר יהודה לייב גורדון. שמי – יעקב גורדין²³ מאודסה. מעודי לא

הייתי משורר, לא בעברית ולא בשום לשון אחרת.

השם יעקב גורדין לא היה זר לי. את השם הזה פגשתי לפעמים תתום על

מאמרים שונים בעיתוני אודסה. גורדין היה גם ידוע כאחד מן העומדים בראש אירגון 'האחווה הביבלית', שיסד יחד עם רבינוביץ. הם חשבו, שאירגון שייפרד מן היהודים התלמודיים יזכה אותם בזכויות מטעם הממשלה.

המחזה הראשון שלו 'סיביריה' לא הצליח. היתה חסרה בו האווירה היהודית, ואפילו בצבצה מתוכו שנאה גלויה ליהודים. שתי הנפשות העיקריות היו נוצרי ויהודי. הראשון היה אישיות טהורה, מושלמת בכל המידות הטובות, ואילו השני היה אדם שסורו רע ויש בו כל המידות הרעות. היהודי, ששמו היה פרל טרטורי, היה מעין שיילוק בתוספת נופך כהנה וכהנה.

אולם אי אפשר לקפח את הישגיו של גורדין לתקנתה של הבמה בידיש. הוא היה הראשון, שלא התרפס לפני בעלי-התיאטרון ולא לפני ה'כוכבים'. הוא ביים בעצמו את מחזותיו ולא נתן לשחקנים להוסיף או לגרוע אף קוצו של יוד בתפקידיהם. את המחזות שלו הוא כתב בידיש ברורה ולימד את השחקנים לדבר בלשון של בני-ארם ולא בגרמנית מסורסת ונלעגת. יתר על כן, הוא גם העלה את מחיר המחזות. גורדין מכר את המחזות שלו במאות דולרים, ובימיו האחרונים – גם באלפי דולרים. בזה הוא כבש את הדרך למחברים אחרים, ולא עוד, אלא שלימד את השחקנים להתנהג כלפי המחברים בדרך-ארץ ובכבוד.

ככלל אפשר לומר, שגורדין פתח תקופה חדשה בעולם הדראמה היהודית. הוא הרים את הבמה היהודית משפלות מצבה והלביש אותה בצורה אחרת, יותר נאה ויותר קרובה אל החיים הבריאים.

* * *

בעזרת גורדין עלה בידי יעקב אדלר להתחרות עם התיאטרונים האחרים, גם עם אלה שהעריצו את גולדפאך. לאטיינר, הורביץ ושייקביץ נהרו אל התיאטרון של אדלר לראות את המחזות של גורדין. בעלי התיאטרונים 'טליה' ו'וינדזור' נפגעו והחלו לטכס עצה ולחפש תחבולות כיצד למשוך אליהם את הקהל. אחרי משא-ומתן ארוך הם הגיעו לידי החלטה לפנות אל המחזות הקלאסיים. כלומר: להציג את מבחר המחזות של שקספיר, לורד-ביירון, גתה, שילר ואחרים, ולהקדיר באמצעות מאורות-עולם אלה את זוהרו של גורדין. עד היום איני יודע בבירור, במוחו של מי עלה הרעיון הזה. הריני חושב, כי אחדים מן הסופרים המציאוהו, כדי להיבנות ממלאכת התרגום. אפשר אפילו, שגורדין בעצמו היה להם מורה-דרך, בשעה שתרגם את המחזה 'מידיא' מאת אַורִיפִידֶס, 'מחמד' מאת וולטר, 'ספּו' מאת גרילפארצ'ר ועוד.

הפותח ביצירות קלאסיות היה שוב 'הנשר הגדול'. הוא הציג את 'השודדים' מאת שילר. את תפקידו של קרל מור הוא מסר לפיינמן.

אולם אוי ואבוי היה לשילר, שנפל בידי ה'כוכבים' האלה. 'הנשר הגדול' ופיינמן עשו כל מה שהיה ביכולתם כדי להשחית את יפי המחזה. כאילו התערבו מראש מי יצליח להביא את המחזה לידי מפלה. בין מערכה למערכה יצאתי לפרחדור התיאטרון בכונה לשמוע משפט 'מפי הקהל על מחזה 'השודדים'. הפרחדור היה מלא אנשים וכולם התווכחו על המחזה ועל השחקנים.

– אין ספק שאדלר השתגע! – אמר אחד הצופים אל חברו – אלמלא נטרפה דעתו עליו, לא היה מופיע על הבמה במחזה ריק כזה.

– מי זה בכלל שילר? – שאל בהדרגה אירונית איש אחר – מעודי לא שמעתי את השם הזה. אומרים שזה גרמני הכותב מחזות. מוטב שיכתוב מחזות לגרמנים הכסילים. ילך לו לעזאזל עם סמרטוטיו!

בנוסח דומה דיברו יתר המתווכחים. רבים לא חזרו לאולם לראות את המערכות האחרונות ושובו לביתם.

בתום ההצגה יצאתי מן התיאטרון מדוכא ושבור. צר היה לי על כבודו של פרידריך שילר שחולל, וגמרתי בליבי לפרסם ביקורת חריפה בעיתון ולשלם לשחקנים כפי שמגיע להם. בבואי לביתי ישבתי מיד אל השולחן, ובאשמורת השלישית גמרתי את הביקורת וחתמתי את שמי עליה, אף כי ידעתי שבמאמרי זה אני מקים עלי את אדלר ופיינמן.

בבוקר, ברגע שהייתי מוכן לצאת מן הבית, בא אלי שליח מן התיאטרון 'טליה' ואמר לי, כי בעלי התיאטרון מבקשים שאבוא אליהם בלי שהיות.

בבואי אל התיאטרון מצאתי את כל השחקנים על הבמה וטומשבסקי פנה אלי בשאלה: "כמה ימים דרושים לך כדי לתרגם את המלט של שקספיר?"

ברור היה לי, שטומשבסקי חמד לו לצון, כדרכו להתל במחברי המחזות ולרמות אותם בתעלולים שונים. בכעס שאלתי אותו:

– האם לשם ליצנות הטרחת אותי לבוא מבית?

– אין כאן שום ליצנות – ענה טומשבסקי במנוחה – רצוננו להציג על הבמה את 'המלט' של שקספיר.

לא האמנתי לדבריו ופניתי ללכת, אולם השחקן חיינה (לעיל, הערה 6), שהיה אז מנהל התיאטרון, עצר אותי מלכת ואמר:

– מדוע לא תאמין? החלטנו להציג את 'המלט'. איננו מצפים לגדולות ונפלאות, אולם אנו בטוחים שנרוויח סכום הגון. 'המלט' יותר מפורסם מן 'השודדים' וימשוך המון רב אל התיאטרון.

וכי מאמינים אתם, שיש ביכולתכם להציג לעיני הקהל אפילו תמונה אחת מן המחזה הזה? 'המלט' שלכם ינחל מפלה גמורה כמו שנחלו 'השודדים' של אדלר.

– ומה בכך? – השיב לי חיינה בבת-צחוק על שפתיו – גם אנו יודעים ש'המלט' ילך לעזאזל, אולם לפני לכתו יכניס לנו כמה אלפים דולרים; וגם אתה תרוויח סכום מסוים.

– היודעים אתם, כי לתפקיד 'המלט' דרוש כשרון גאוני, משחק של אמן ממדרגה ראשונה. מי מכם מוכשר למלא את התפקיד הזה?

אני! – השיב לי טומשבסקי בגאווה ונעץ בי מבט של שנאה וכעס.

– שלום אדוני! – פניתי שוב ללכת – אין בדעתי להיות מסייע לדבר עבירה. ושוב עצר אותי חיינה ואמר:

– סופך להתחרט. אם לא תעשה רצוננו נפסיק כל משא-ומתן איתך.

– הנח לו! – הרעים טומשבסקי בקולו – הרי יודע-אתה, כי י.פ. תרגם לנו את יוליוס קיסר בעשרה דולרים, והוא יתרגם לנו גם את המלט.

באין ברירה, שלא לקפח את פרנסתי, הסכמתי להצעתם.
- מקץ שבוע ימים אביא לכם תרגום של המלט - עניתי ויצאתי מהתיאטרון.
בחוץ הוצאתי מכיסי את מאמר הביקורת, שכתבתי על השודדים וקרעתי
לקרעים.

התחלתי את ההעתקה מתרגומו הגרמני של הפרופסור א. וו. שלגל, אולם זו לא
היתה מלאכת העתקה, אלא ניתוח וריסוק אברים. הפשטתי מהמלט את כתונת-
הפסים, שהלבישו הגאון שקספיר, הניחותיו על שולחן-הניתוח, קרעתי את עורו,
גזרתי את בשרו, עקרתי ממנו את הלב, את גידיו ועצביו והשארתי רק את השלד
הערום.

כאשר קראתי באוזני השחקנים את המפלצת האיומה, איש מהם לא הבין דבר,
כי התנאי העיקרי, שהיתנה עימי טומשבסקי היה לתרגם את המחזה לגרמנית
צחה. בכל זאת כיבדוני השחקנים במחיאות כפיים. באותו יום נתן לי טומשבסקי
המחאה לגזבר התיאטרון בסך חמישים דולר.

הקריקטורה האיומה והבוזיה דווקא הצליחה מעל כל המצופה! כמובן, ההצלחה
לא באה מפני כשרונותיהם של השחקנים, אלא מפני הציבור. כל המחזה היה
בעיניהם בבחינת חידה סתומה, ורבים התביישו להודות, שאינם מבינים דבר.
לפיכך חזרו ובאו פעמים אחדות אל התיאטרון, מתוך תקווה שאולי יעלה בידם
לעמוד על טעמו ומהותו של המחזה. ההכנסה היתה בינתיים מרובה. במשך
שמונה שבועות לא ירד המחזה מן הבמה, והרווח הגיע לעשרות אלפים דולר.
עורמת טומשבסקי, שהמחזה יתורגם לגרמנית צחה, שאינה מובנת לקהל הגדול,
קלעה אל המטרה.

רק בדבר אחד טעה טומשבסקי ואף נחל מפלה גמורה. הוא הזמין אל התיאטרון
את העיתונאים האנגלים והגרמנים, שיבואו לראות את כוחו וגבורתו בהמלט.
רבים מהם באו, ראוהו ושמעוהו, אך לא כתבו אף שורה אחת בעיתונים. מלבד
סופר השטאטס-צפוטונג, שכתב מאמר ביקורת על שלושה עמודים בליצנות
והיתולים על "הננס ברוך טומאשבסקי, שהעיו לטפס ברגליו הקטנות והחלשות
למרומי הפרנס, וטרם שהגיע אל המדרגה הראשונה נפל ושבר את מפרקתו."
קראתי באוזני טומשבסקי את המאמר הזה והסברתי לו את תוכנו, אולם הוא
השיב לי במנוחה:

- הגרמנים הם בורים ועמי-ארצות ואינם יודעים בטיב האמנות; מלבד זאת הם
כולם אנטישמים ושונאי-ישראל.

הצלחת המלט בתיאטרון 'טליה' עוררה עוד יותר את תאבונם של בעלי
התיאטרונים האחרים למחזות קלאסיים. ואז יצא זעם התיאטרונים היהודים על
כל המחזות המעולים שבספרות העולם. טומשבסקי דן בריסוק-אברים את דון
קרלוס, את מריה סטיארט מאת פרידריך שילר, שתרגמתי בשבילו ואת הוגנוטים,
שתרגם לאטיינר. הוא גם דן במיתה חטופה את רומיאו ויוליה. גם ליתר הלהיטים
נמצאו מתרגמים. גם תיאטרונים אחרים הזמינו תרגומים של מחזות קלאסיים
ובמשך שתיים-שלוש שנים היתה הבמה בידידיש בבחינת 'אוטו-דה-פה' של
היצירות הנשגבות, יצירות ענקי הרוח מן הדורות שחלפו.

תקופת הקלאסיות עברה ובטלה מבמת היידיש ובאה במקומה תקופת החיקוי. כשנתרוקנה ההיסטוריה, היהודית והכללית, ונוצלו המלכים והנסיכים, הגיבורים והשודדים, התנאים והאמוראים, שסיפקו חומר לבמה בידיש, החלו הכתבנים לגנוב ולשים בכליהם, להתהדר בנוצות זרים מבלי שיקראו שם בעליהם עליהם. גם אנוכי לא נוקיתי מעוון זה, ואף יעקב גורדין, הלוויתן של הדראמה היהודית, הועלה בחכה. מחזותיו המלך ליר היהודי, הרצח באוואַניו מדיסון, שלמה החכם, האחים לוריא, השבועה ואחרים, כולם נטולים ממחזות סופרים בשפות אחרות בשינויים קלים, שיתאימו לחיי היהודים. הראשון שהורה הלכה זו של חיקוי היה אברהם גולדפאדן, אבי הבמה בידיש. יצירותיו הראשונות, כמו שני קוני למל, שמנדריק והמכשפה שאולות מאופרטות ופארסות גרמניות וצרפתיות. אולם הוא העלה טיפוסים, שהם בעצם כלליים ואופייניים לכל האנושות, וגם ליהודים. יתר על כן, היה לו כשרון להקיף את הדמויות שלו באווירה יהודית, עד שאי אפשר היה להכיר, כי הם 'לידי חוץ'. לא כן הכתבנים, שבאו אחריו לפרנס את במת היידיש במחזותיהם. הם לקחו מכל הבא ביד ולא הקפידו כלל אם הדמויות והמעשים אינם מתאימים מכול וכול לחיי היהודים וטבעם ובלתי מובנים לקהל הצופים.

וישיטה אחת פשוטה וקלה היתה לכל הכתבנים הללו: אם המחבר הרוסי, הגרמני או הצרפתי בחר לו כדמות ראשית כומר קאתולי, הפך אותו הכתבן לרב בקהילה כלשהי. ומכיוון שלא היה מסוגל להעניק לרב הזה את איפיונו הסגולי של רב בישראל, הסתפק במועט: הדביק לסנטרו זקן ארוך בעל שבעה קצוות, הלבישו בקאפוטה ארוכה, חבש 'שטריימל' לראשו והציגו כרב חי וקיים לנגד עיני הצופים. שרצבא הפך לסוחר-עצים יהודי, ראש-ממשלה הפך ל'פרנס החדש', נסיכה – למוכרת בשר כשר.

כתבנים מעין אלה פרו ורבו ככמהים ופטוריות אחר הגשם, ומזמן לזמן הופיע 'אור חדש' בשמי הדראמטורגיה בידיש, שהאיר חודש ימים, שבוע ולפעמים רק לילה אחד. ה'מאורות' האלה היו באים מבתי-החרושת עם מחזות בידיהם. פלוני היה חרש-ברזל, פלמוני – חרש-עצים, אלמוני – חייט וכדומה. בשבתם בבתי המלאכה הם הרו והגו את המחזות שלהם, ובשעות הפנאי הם כתבו את פרי הגיונם. על פי רוב – באלף אלפי שגיאות. להלן הציעו את המחזות לבעלי התיאטרונים. האחרונים העדיפו את יצירותיהם של בעלי-המלאכה, משום שזה עלה להם פחות כסף, והם קיוו לרווח כלשהו מבלי להסתכן בהפסד.

בתקופת החיקוי נפלו חללים רבים ממיטב המחזות של הדראמטורגים הרוסיים, הגרמניים, האנגליים והצרפתיים. אם קסלר או אַדלר או טומשבסקי ראו איזה מחזה של סופר גאוני מוצג על במה לועזית, או שמא רק שמע עליו – מיד קראו לאחד הסופרים והזמינו אצלו תרגום של אותו מחזה לידיש. והיו סופרים שקראו מחזות מודפסים של סופרים לועזיים ידועים – והזדרזו להציע לשחקנים תרגום של מחזה בתמורה מסוימת. באופן זה נידונו 'בארבע מיתות בית-דין' מיטב המחזות.

עד כמה לא היו ה'כוכבים' נזהרים בכבוד הסופרים והדראמטורגים הגאונים ובאיזו ומידה היו מזלזלים ביצירותיהם תוכיח האפיוודה הבאה:
פעם הזמין אותי י.פ. אדלר לתרגם את המחזה הסוחר מוונציה מאת ויליאם שקספיר. אנוכי עניתיו, שהמחזה הזה כבר תורגם ליידיש בידי המשורר המנוח יוסף בובשׁוֹבֶר (1873–1915), והוא יכול להשיג אותו במחיר שלושים או ארבעים קנטים בכל בית-מסחר לספרים.

- תרגומו של בובשׁוֹבֶר אינו מוצא חן בעיני - השיב לי אדלר - הוא תרגם את המחזה כפי שהוא כתוב במקורו, בצורה של שיר, וקשה לי ולשחקנים האחרים ללמוד את תפקידיהם ולשמור על המידה והמשקל. לכן אבקשך שתתרגם את המחזה הזה בפרוזה פשוטה.

ניסיתי להעיר לאדלר, שהסוחר מוונציה מצויר על-ידי שקספיר בצבעים שחורים, ואחינו בני-ישראל אינם אוהבים דמויות כאלה. יתר על כן, התפקיד של שיילוק הוא קשה מאוד ורק שחקנים גאונים בוחרים בו.
אדלר ירד לסוף דעתי וענה לי מתוך תרעומת:

- יודע אני, כי גם אתה בין אלה, שאינם מאמינים בכשרונותי, אולם הפעם אראה לכם, כי כולכם טועים. ואשר לתרגום - אנוכי אשלם לך בעין יפה, אולם בתנאי, שהתרגום יהיה שלם, מילה במילה, בלי השמטות, שינויים ותוספות.
- ושכר התרגום תשלם לי מראש? - שאלתי.
- כשתביא לי את שתי המערכות הראשונות והתרגום ימצא חן בעיני, תבוא על מלוא שכרך.

אחרי ימים אחדים הבאתי לאדלר את שתי המערכות הראשונות. הוא קרא בעיון רב. התרגום מצא חן בעיניו והוא שילם לי את השכר במלואו. מקץ שבועיים מסרתי לו את המערכות האחרונות.

עבר חודש - ושוב החמנתי על-ידי שליח לבוא לאדלר.
- אין כל אפשרות להציג על הבמה את הסוחר מוונציה בתרגומך - אמר לי אדלר כשפניו נועמות - 'משה'²⁴ לא ימצא בו כל חפץ.
- הרי הזהרתי אותך מראש, שמחזה זה אינו לפי רוח הקהל היהודי.
- אמת, ובכל זאת יש בידך, אם תרצה, לעזור לי.
- המחזה יבש מתחילתו ועד סופו. 'משה' אוהב פזמונים, היתולים, בדיחות ומחולות. במחזה של שקספיר אין אפילו קורטוב מזה. הריני מוכן ומזומן לשלם לך תמורת טרחתך, אם תשלב במחזה אי אלו שירים, פזמונים ומחולות.
- אנוכי לא אעשה זאת, אף אם תיתן לי מלוא ביתך כסף וזהב - ענית לי קצרות ויצאתי מביתו.

אולם 'רווח והצלחה' עמדו לו לאדלר ממקום אחר. נמצא לו מישהו, שהוסיף על מחזהו של שקספיר כמה 'נפכים' משלו, בהם שירים, מחולות, בדיחות ושאר ה'סממנים'. אלא שההצגה לא הצליחה ולא האריכה ימים על הבמה היהודית. ועוד תקופה אחת היתה בעולם התיאטרון היהודי. אמנם לא לאורך ימים. אפשר לכנות אותה תקופת מעבר, אולם לא במובן הרוחני, אלא במובן החומרי. רבים מ'כוכבינו' ניסו לעבור מבמת היידיש אל הבמה האנגלית.

השחקן זיגמונט פיינמן²⁵ היה הראשון, שעלה על הבמה האנגלית בתיאטרון 'ניבלס גרין', במחזה שבו מילא רוכל יהודי תפקיד חשוב. מנהלי התיאטרון האמינו שבידי שחקן יהודי יעלה טוב יותר לעצב את דמות הרוכל בכל שרטוטיו האופייניים מאשר בידי שחקן נוצרי. מסרו אפוא את תפקיד הרוכל לפיינמן. אלא ששחקן זה מילא את התפקיד למטה מכל ביקורת. המחזה נחל מפלה גמורה, ובוה גם תמה הקריירה של פיינמן כ'כוכב' על הבמה האנגלית. אחריו עלה על הבמה האנגלית י.פ. אדלר במחזה הסוחר מוונציה. מאחר שהוא לא שלט בשפה האנגלית, הוא שיחק את תפקידו ביידיש, ואילו יתר השחקנים – באנגלית. מי שלא ראה את ההצגה הזאת, לא ראה מחזה מגוחך מימיו. אחרי שתיים-שלוש הצגות הוסר המחזה מן הבמה, ואדלר שב לשחק לפני אחיו היהודים.

* * *

חמש-עשרה שנים הייתי שרוי במחיצתו של התיאטרון ביידיש, והייתי אנוס להימנות בין הדראמטורגים, שהביאו אנדרלמוסיה בעולמנו. ארבעים ושבעה מחזות כתבתי לפי חפץ השחקנים וטעם הציבור. ארבעים ושבע פעמים חטאתי נגד האמת ונגד הטעם; גזלתי וחמסתי פרי-רוחם של סופרי העמים והייתי שקוע במ"ט שערי דופי. כל אותן השנים התרחקתי מחברי הסופרים, נקיי הדעת והכפיים, כי בושתי להביט בפניהם. בודד הייתי לעצמי ולמוטר כליותי. והנה שיחקה לי השעה והיתה לי הרווחה. הפכתי עוזר קבוע בעיתון יומי, ומאז חדלתי לכתוב מחזות. ועד היום אני נותן שבח והודיה למקום, שהוציאני מתוך האווירה המרעילה של במת היידיש, מטיט-היוון של סכלות, שחצנות והפקרות. ברוך שלא עשני כותב-מחזות.

הערות

חיבר ורשם – עזרא להד

- 1 הזכרונות פורסמו בלוח אחיעבר, בעריכת מ. ליפסק, ניו-יורק, תרפ"א, עמ' 134-150. תודתי לד"ר דן אלמגור, שהביא לתשומת ליבי פרסום זה. שמרנו כאן על הנוסח כפי שהתפרסם במקורו. מצאנו לנכון לשנות מונחים אחרים, שנשמעו מחרים במקצת. למשל: 'שחקן' במקום 'משחק', 'מחזה' במקום 'חזיון', 'טראגדיה' במקום 'מחזה תוגה', 'במאי' במקום 'מסדר' וכו'.
- 2 תיאטרון 'טליה' הפך לימים לתיאטרון יהודי בבעלותם של השחקנים ז. מוגולסקו, דוד קסלר, ז. פיינמן ומ. חיימוביץ. לפני כן זה היה תיאטרון גרמני ועל במתו הופיעו בין השחקנים-האורחים גדולי הבמה הגרמנית והאוסטרית.
- 3 יוסף לאטיינר (1853-1935), מראשוני המחזאים בדורו של גולדפאדן. חיבר ועיבד כשמונים מחזות, קומדיות, מלודראמות ומערכונים. היה נציגו המובהק של 'השונד' על הבמה היהודית; היה פופולארי ביותר משנות ה-80 של המאה ה-19 ועד לאור מלחמת העולם הראשונה.

- 4 משה קרפ - מראשוני שחקניו של גולדפאדן באודסה. הגיע לארצות הברית עם הקבוצה הראשונה של השחקנים המקצועיים ב־1881.
- 5 משה זילברמן - מראשוני הקומיקאים בתיאטרון של גולדפאדן. הצטיין במיוחד בתפקידי 'שמענדריק' ו'קוני לעמל'. זילברמן היה מנהלו הראשון של התיאטרון היהודי המקצועי בניו־יורק.
- 6 מוריס היינה (חיימוביץ) - שחקן, זמר ומנהל להקות תיאטרון יהודי באודסה, לונדון ולבסוף בניו־יורק.
- 7 ברל בורודקין - מזמרי בתי־מרוח של אודסה. נתגלה על־ידי גולדפאדן, שהפך אותו לשחקן.
- 8 מחזה 'היסטוריי'. מחברו הוא אברהם יצחק קאמינסקי, בעלה של השחקנית הדגולה אסתר־רחל קאמינסקי, מן הדמויות הגדולות שפיארו את במת התיאטרון בידיש.
- 9 זליג מוגולסקו, גדול הקומיקאים ברורו של גולדפאדן. הצטיין במיוחד בתפקידי נשים זקנות. יתר על כן, חיבר פזמונים ולחנים לאופרטות של מחברים שונים, מבלי לציין את שמותיהם.
- 10 משה פינקל - שחקן ומנהל תיאטרון. איבד עצמו לדעת בעטיה של אהבה נכזבת.
- 11 דוד קסלר - מהשחקנים המפורסמים ביותר של התיאטרון היהודי בניו־יורק, הצטיין במיוחד בתפקידים דראמטיים. רוב שנותיו שיחק במחזות הקלים, המכונים 'שונד', והיה נוהג להביע את הסתייגותו ואפילו שאט נפשו מן הרפרטואר על־ידי סילוף דברי הַרְפְּלִיקוֹת והערות ליצנות זולה ואף נאומים חוצבי להבות. ראה במונוגראפיה: מ. אָשֶׁר־אָוִיטש 1930: דוד קסלער און מוני וויזענפֿרינד, ניו־יורק, 252 עמ'.
- 12 ישראל ינבלאט - שחקן ולחשן, מחבר המחזה נחמן זלוטופוליר, שהוצג בניו־יורק ב־1891.
- 13 זיגמונד פיינמן - מחזאי, במאי ושחקן. השחקן הראשון בידיש, שהופיע בתפקיד אוֹטָלוּ.
- 14 משה הורביץ הלוי (1884-1905), יליד רומניה, מראשוני המחזאים ומנהלי התיאטרון. בן תקופתם של גולדפאדן ולאטיינר. רוב מחזותיו מתורגמים ו'מעובדים' מגרמנית, רומנית והונגרית. הראשון שהביא לתיאטרון היהודי המחזות של אירועים סנסציוניים, כגון 'משפט טיסה אסלר' - משפט עלילת דם בהונגריה, 'המבול בך־ינסטאן', 'משפט דרייפוס' ועוד. בשנות התשעים של המאה ה־19 הוא נחשב לבעל התיאטרון העשיר מבין בעלי הבמות בניו־יורק. שמועה בדבר התנצרותו הבריחה מן התיאטרון שלו את הקהל היהודי. הוא נפטר ערירי, נשכח, נזנח ובחוסר כול.
- 15 קני ליפצין - שחקנית דראמטית. יעקב גורדין כתב עבורה במיוחד מחזות, בהם היה התפקיד הראשי מיועד לאשה: מירלה אפרת, חסיה היתומה, דבורה־לה המיוחסת ועוד. בעלה מיכאל מינץ רכש למענה תיאטרון, שנשא את השם 'ליפצין טעאטער'.
- 16 זיפֿרט טעה. בעלה של קני ליפצין היה מיכאל מינץ.
- 17 מאיר נחום שייקיביץ, הידוע בשמו הספרותי שמ'ר (1846-1905), מחברם של כמה מאות סיפורים בנוסח עממי חזל, המחזי חלק מהם עבור הבמה היהודית, תחילה באודסה ואחר־כך בניו־יורק. על בעיית הסוג הספרותי הזה (המכונה 'שונד') בכלל ועל שמ'ר בפרט ראה: תנא שמרוק 1983: 'לתולדות השונד בידיש' תרביץ תשמ"ג; סופי גרייס פולק 1994: 'ראשיתו של שמ'ר בידיש', חוליות 2, 69-87, חיפה. הנ"ל 1999: 'שמ'ר לאור שמ"רס משפט לשלום־עליכם', חוליות 5, 109-159.
- 18 בוריס טומאשבסקי, חלוץ התיאטרון היהודי בארצות הברית (1866-1939). שחקן, במאי, בעל תיאטרון, מחבר אופֿרטות. הוא כבש את הקהל, בעיקר את הנשים, ביופיו. כאמרגן יש לזקוף לזכותו את הבאתו של גולדפאדן לניו־יורק וגם את 'הלהקה הווילנאית' בשנות העשרים המאוחרות. טומאשבסקי היה מפורסם כמלך ה'שונד' (המחזות הקלילים, 'חומר למשרתות') והוולגאריות על במת היידיש. הוא התגונן וניהל מלחמת חורמה נגד מבקריו

שביקשו להורידו מגדולתו. בשנים האחרונות לפני מותו כוכבו שקע, הוא המשיך לנהל תיאטרון קטן, בו הוא עצמו היה מופיע ושר שירים נוסטאלגיים על תפארתו וגדולתו של תיאטרון היידיש בניו-יורק.

19 'טיטוס, פצע וחבורה לך בפופיק' (קורקבן). קללה עממית ביידיש, שלא נאה להשמיעה מעל במת התיאטרון.

20 יעקב פ. אדלר, שכיניו היה 'הנשר הגדול' (1855-1926), מן הבולטים והמפורסמים של שחקני הבמה ביידיש, יליד אודסה. את דרכו החל בשנת 1879, בתיאטרון של ספינקובסקי ורחנברג, יוצאי הלהקה הראשונה של גולדפאדן, שהגיע לאודסה. הוא הגיע לניו-יורק ב-1887 בראש להקת שחקנים מקצועיים, ששהו לפני כן שנתיים בלונדון. אדלר הצטיין בעיקר בתפקידים, שכתב עבורו במיוחד יעקב גורדין; מלך ליר היהודי, האחים לוריא, המטורף. הוא זכה לשבחים של הביקורת האנגלית על משחקו בתפקיד שיילוק, הסוחר מוונציה. ילדיו כולם היו שחקנים: בנו לוותר אדלר, בנותיו צילי, פראנסיס וסטלה אדלר.

21 זיפרט אינו מדייק. דוד פרישמן לא השתף בהויזפריינד, שיצא לאור בעריכתו של מרדכי ספקטור. את חרצפתו ובורותו של אדלר, שהשמיע את המשפט 'אני ועמיתי שקספיר' פרסם הסופר ישראל ליפשיץ איש קובנה, שכתב ביקורת על התיאטרון ביידיש בעיתון יידישעס פאלקסבלאט, גל' 26 משנת 1888.

22 סיביריה הוא המחזה הראשון שכתב יעקב גורדין (ראה להלן, הערה 23).

23 יעקב גורדין (1853-1909) - מחזאי, סופר ועיתונאי. קראו לו 'מחידש הבמה היהודית' - לאחר תקופה ארוכה של שלטון הרפרטואר הזול (המכונה 'שונר') על במות התיאטרון ביידיש. גורדין כתב מחזות ריאליסטיים בעלי מוסר השכל ויצר תפקידים, שהותאמו על ידו לשחקנים שהופיעו על במותיה של ניו-יורק היהודית. מחזותיו זכו להצלחה גם בתרגומים לשפות אחרות ואף הוצגו על הבמה העברית בימי העלייה השנייה והשלישית. הצגת מיריה'לה אפרת ב'הבימה' העניקה הזדמנות לחנה רובינא להופיע באחד מתפקידיה הגדולים.

24 שחקני התיאטרון היהודי קראו לקהלם הנבער מדעת בשם הגס ומזולזל 'משה תחת'.

25 זיגמונט פיינמן (1882-1919) מילא בהצגה אוליבר טוויסט את תפקידו של פייגן.